

Joseph Ratzinger és a II. Vatikáni Zsinat ekkleziológiája

LUKÁCS LÁSZLÓ SCHP

Abstract

The main topic of the Second Vatican Council was the Church itself. That is why the dogmatic constitution *Lumen gentium* (together with *Dei Verbum*) are the core documents of the council. The theological oeuvre of Joseph Ratzinger concentrates on ecclesiology, too. As one of the youngest “*periti*”, he had had an active role at the Council itself, and then observed actively and critically the reception of the ecclesiology of the Council as theologian, as prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith and eventually as pope. The merging of the two ecclesiologies has led to the Eucharistic Ecclesiology in our days. The challenging task of the paper is to follow this process.

Keywords: *Second Vatican Council, ecclesiology, Joseph Ratzinger, Eucharist, reception of Vatican II*

Kulcsszavak: *II. Vatikáni Zsinat, ekkleziológia, Joseph Ratzinger, Eucharisztia, a II. Vatikáni zsinat recepciója*

Az Egyház kétezer éves történetében is páratlan XVI. Benedek pápa életútja. Az nem annyira szokatlan, hogy egy teológus professzorból püspök, majd egy fontos vatikáni hivatal vezetője, végül pápa lesz. Az azonban különleges, ahogyan pályája összefonódott a II. Vatikáni Zsinattal. Talán csak a IV. században élt Nagy Szent Atanáz élete és tevékenysége kapcsolódott össze ennyire szorosan egy egyetemes zsinattal. Érdekes a párhuzam: Atanáz még nem volt harminc éves, amikor – diakónusként, püspökének titkáráként – már jelentős szerepet játszott az első egyetemes zsinaton, Nikaiában, 325-ben. Élete ettől kezdve összefonódott az Egyház

LUKÁCS LÁSZLÓ piarista szerzetes, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola alapító rektora, a Vigilia főszerkesztője; lukacs.laszlo@sapientia.hu

Krisztus-hitének védelmezésével a zsinat szellemében: 45 éves püspöki szolgálata alatt Alexandria érsekeként éppen úgy, mint száműzetései idején. – Joseph Ratzinger is alig volt még harminc éves, amikor – szinte véletlenül – meghívást kapott a II. Vatikáni Zsinatra teológus szakértőként. Neve igazában a zsinat munkája során vált ismertté, amikor a nála jóval idősebb, nagynevű teológusokkal és püspökökkel együtt válllvetve dolgozott azért, hogy a zsinat valóban az Egyház megújulását szolgálja. Az azóta eltelt ötven év során aztán neve elválaszthatatlanul összefonódott a zsinattal: kezdetben teológusként, majd a Hittani Kongregáció prefektusaként, végül pedig pápaként.

Ratzingernek – kritikusai szerint – nincs olyan karakterisztikus teológiai rendszere, mint például Hans Urs von Balthasarnak, nem olyan eredeti teológus egyéniség, mint Karl Rahner, valójában csupán egyetlen monográfiát írt, az *Eszkatológiát*. Senki sem tagadhatja azonban, hogy az elmúlt évtizedek egyik legtermékenyebb és legnagyobb tekintélynek örvendő teológusa,¹ aki szinte egész munkássága során egyháztani kérdésekkel foglalkozott. Különös egybeesés, hogy a II. Vatikáni Zsinat tanításának középpontjában az Egyház, annak megújítása áll, a zsinat koronatanúja pedig szintén az egyházzal foglalkozik szinte egész életében. Így elmondható, hogy a zsinat ekkleziológiáját legjobban Ratzinger teológiáján keresztül ismerhetjük meg, Ratzinger teológiája pedig nem érthető a zsinat ekkleziológiája nélkül.

A legaprólékosabb munkával sem lehet összegyűjteni azokat a szavakat, szövegrészeket, amelyek a zsinati szövegekben szó szerint tőle származnak. Amikor erről kérdezték, elhárította a választ, mondván, hogy a dokumentumok közös munkával születtek. „Közös munkában érlelődött ki egy-egy kijelentés, amelyben az egész lényegesen több, mint az egyes részek, és az egyes részek sajátosságai elmerültek az egésznek mindent felülmúló dinamikájában.”²

¹ Egy 2002-ben készült bibliográfiai összeállítás 86 könyvét sorolja fel, tudományos cikkeinek, tanulmányainak száma ekkor már több százra tehető. Vö. JOSEPH CARDINAL RATZINGER: *Weggemeinschaft des Glaubens* (a későbbiekben: *WG*), Sankt-Ulrich, Augsburg, 2002, 261skk.

² Joseph Ratzinger előszava THOMAS WEILER: *Volk Gottes – Leib Christi* című könyvéhez (a későbbiekben: *TW*), Grünewald, Mainz, 1997, XIII. – Vö. MAXIMILIAN HEINRICH HEIM: *Joseph Ratzinger – Kirchliche Existenz und existentielle Theologie* (a későbbiekben: *Heim*), Peter Lang, Frankfurt, 2005, 160. – PETER SEEWALD: *A föld sója* című riportkötetében így szól Ratzingerhez: „Az Ön hatása nélkül a zsinat reformjai elképzelhetetlenek.” – Ratzinger elhárítja a bókot: „Úgy érzem, túlértékel engem.” JOSEPH RATZINGER: *A föld sója. Kereszténység és katolikus egyház az ezredfordulón*, Szent István Társulat, Budapest, 2005 (az eredeti könyv 1995-ben jelent meg), 58.

Ez persze nem jelenti azt, hogy nem voltak mások, akik jóval több szöveg megírásával járultak hozzá a dokumentumokhoz, mint akár Gérard Philips, vagy akik eredetibb módon és nagyobb hatással járultak hozzá a zsinati ekkleziológiához, talán leginkább Henri de Lubac. Kétségtelen viszont, hogy a zsinati ekkleziológia immár 50 éves recepciójának nincs még egy hozzá mérhető egyénisége. Ebből persze az is következik, hogy a zsinat értelmezése körül keletkezett legkülönbébb – és némi leegyszerűsítéssel szólva két irányban polarizálódott – nézetek őt is érintik: maga is immár ötven éve folyamatosan küzd a zsinati ekkleziológia helyes értelmezéséért, viszont őt is ismételten érik támadások mindkét irányból.

Tekintsük át először az ekkleziológia alakulását a zsinat előtti évtizedekben, majd a zsinaton kikristályosodott doktrínát, végül a fontosabb ekkleziológiai kérdések alakulását a zsinat óta.

I. AZ EKKLEZIOLÓGIA ALAKULÁSA A ZSINAT ELŐTT

Az Egyházról a középkor folyamán nem született önálló traktátus. A reformáció nyomán általánossá vált a Trentói Zsinat, majd Bellarmin meghatározása. Ezek szembeszálltak azokkal a reformatori nézetekkel, amelyek az Egyházat csupán láthatatlan valóságnak tekintették, és elvetették az intézményes Egyházat. Bellarmin híres meghatározása szerint „az Egyház éppen olyan látható és megragadható, mint a római nép közössége vagy a Francia Királyság vagy a Venecei Köztársaság”. Az iskolás teológia századokon át ebben a szemléletben tekintett az Egyházra. Még Schütz Antal is így határozta meg 1937-ben megjelent dogmatikájában: „természetfölötti /célú/ vallási társaság”.³

Ezt a megkövesedett szemléletet először a XIX. században próbálta feltörni Johann Adam Möhler. Szerinte „a katolikus Egyház Isten szeretetének közössége, amelyet szívünkbe árasztott Szentlelke által”. Az Egyház „Krisztus teste”, amelynek egységét a Szentlélek biztosítja.⁴ Ratzinger maga is idézi Möhler ironikus

³ SCHÜTZ ANTAL: *Dogmatika*, Szent István Társulat, Budapest, 1937, II, 242.

⁴ JOHANN ADAM MÖHLER: *Die Einheit der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus. Dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte*, Laupp, Tübingen, 1825. A könyvet száz évvel később, 1925-ben újra kiadták. Az 1956-ban megjelent legújabb kiadáshoz (Köln&Olten) Josef Rupert Geiselman, Möhler teológiájának talán legjobb ismerője írt értő és alapos bevezetést. Geiselman szerint Möhler könyveiben egészen új hang jelenik meg: „Az egyházat már nem társaságnak (*Gesellschaft*) tekinti, hanem közösségnek

megjegyzését, az Egyház pusztán jogi szemléletének karikatúráját: „Krisztus kezdetben a hierarchiát alapította meg, és ezzel az idők végéig elegendően gondoskodott az Egyházzal.”⁵ Möhler úttörő nézeteit Matthias Joseph Scheeben folytatta „misztériumteológiájában”. Az egyházatyák (és elsősorban nyilván Szent Pál) nyomán az Egyházat Krisztus testének és jegyesének mondta: jegyesként anya, akinek gyermekei vagyunk, és Krisztus teste, amelynek tagjai vagyunk.

Az egyháztan igazi megújulása azonban csak az első világháború után kezdődött el. Möhler és Scheeben nyomán megindultak az ekkleziológiai kutatások. Elővették a Bibliában szereplő képeket,⁶ keresve, melyek a legalkalmasabbak az Egyház lényegének megvilágítására. Ezek közül a század első felében a „Krisztus teste” szentpáli kép terjedt el a legáltalánosabban. Az Egyházat a Szentlélek által életetett közösségnek mutatták be, Krisztus testének nevezték, túllépve ezzel az Egyház jogi és intézményi értelmezésén, az egyháztan pusztán „hierarchológiára” leszűkítő szemléletén. Yves Congar szerint „1920 és 1925 között a misztikus testről annyi írás jelent meg, mint az előző húsz évben; 1930 és 1935 között pedig ötször annyi, mint 1920 és 1925 között; a tetőpontot 1937-ben érték el”.⁷ Henri de Lubac „az Egyház évszázadáról” beszélt,⁸ Romano Guardini szerint „az Egyház ébredszik a lelkekben”.⁹

(Gemeinschaft)”. JOSEF RUPERT GEISELMANN: *Die katholische Tübinger Schule. Ihre theologische Eigenart*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1964, 571. Vö. TW, 32sk.

⁵ JOSEPH RATZINGER: *Kirche, Ökumene und Politik* (a későbbiekben: *KÖP*), Johannes, Einsiedeln, 1987, 14. Vö. *Heim*, 221.

⁶ YVES CONGAR: *Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart*, Herder, Freiburg – Basel, 1971 (HDG III/3c), 116 szerint csak az Újszövetségben több mint 80 képet találunk.

⁷ YVES CONGAR: *Die Lehre von der Kirche*, i. m. 117.

⁸ HENRI DE LUBAC: *Die Kirche* (az eredeti mű címe: *Méditation sur l'église*, Seuil, Paris, 1953), Johannes, Einsiedeln, 1968, 21.

⁹ ROMANO GUARDINI: *Die Kirche des Herrn*, Werkbund, Würzburg, 1965. Joseph Ratzinger nagyon tisztelte Guardinit: „mesterének” tekintette őt. Erre többször utal életrajzi visszaemlékezéseiben, vagy akár Jézus-könyvében. *A liturgia szelleme* című művéhez pedig tudatosan Guardini hasonló címen megjelent, klasszikussá vált könyvének címét használta fel. *Der Geist der Liturgie*, Herder, Freiburg, 2000, magyarul: *A liturgia szelleme*, Szent István Társulat, Budapest, 2002. Az előszóban ezt írja: „Szándékosan választottam olyan címet, amely azonnal a liturgikus teológia klasszikusára utal.”

Ratzinger – kiváló tanárai hatására – már egyetemista korában megismerkedett ezekkel az eszmékkel. Professzora, Gottlieb Söhngen hívta fel figyelmét az egyházatyák világára.¹⁰ Ő bízta fiatal növendékét már 1947-ben, hogy doktoráljon nála. 1950-ben pályázatot írt ki a következő címmel: „Isten népe és háza Szent Ágostonnak az Egyházzal szülő tanításban”. Ratzinger megnyerte a pályázatot, és dolgozatát elfogadták doktori disszertációnak. Négy évtizeddel később így látta ennek jelentőségét: „A könyv váratlan aktualitást nyert a zsinat utáni vitában az Egyházzal. A zsinat új jelentőséget adott az Isten népe fogalomnak.” A zsinati dokumentumok „teljes összhangban vannak könyvem fontos eredményeivel, teljes egységben vannak az Egyház alapvető felfogásával”.¹¹

Az Egyház intézményes és jogi szemlélete ezekben az évtizedekben egyre inkább kitágult. Az Egyház: misztérium, a Krisztus-hívők közössége, Krisztus misztikus teste. A „Krisztus teste” metafora mellett azonban megjelent az „Isten népe” kifejezés is. A legnagyobb feltűnést Mannes Dominikus Koster kritikája váltotta ki 1940-ben közzétett könyvében. „Napjaink ekklesiológiája még a teológiát megelőző stádiumban van”, írta, elutasítva a Krisztus misztikus teste kifejezés használatát. Azt javasolta, hogy ne csak képekben gondolkodjanak (ilyen a Krisztus teste is), hanem tárgyilagos megjelölést alkalmazzanak, amilyen az Isten népe kifejezés.¹² Mások viszont a két kifejezés összekapcsolását javasolták, hiszen azok kiegészítik egymást.¹³ Ez utóbbi nézet azonban majd csak az 1950-es, 1960-as években terjedt el, részben éppen Ratzinger munkássága nyomán.

A megélelénkítő teológiai vitában a csúcspontot kétségtelenül XII. Piusz pápa 1943-ban kiadott *Mystici corporis* című enciklikája jelentette. A pápa egyrészt

¹⁰ „Söhngen jellegzetessége mindenekelőtt az volt, hogy mindig a forrásokat vette alapul, kezdve Arisztotelésznel és Platónnal, Alexandriai Kelemen és Ágostonon keresztül Anzelmig...” JOSEPH RATZINGER: *Életutam* (a későbbiekben: *ÉU*), Szent István Társulat, Budapest, 2005 (az eredeti mű 1998-ban jelent meg: *Aus meinem Leben*), 81.

¹¹ JOSEPH RATZINGER: *Volk und Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche*, Zink, München, 1954. Változatlan utánnyomás új előszóval: EOS Verlag, St. Ottilien, 1992, XIX. A könyv újra megjelent a készülő Ratzinger összkiadásban, immár XVI. Benedek pápa előszavával: JOSEPH RATZINGER: *Gesammelte Schriften*, Herder, Freiburg, 2011. Bd. 1. – Vö. *Heim*, 155.

¹² MANNES DOMINIKUS KOSTER: *Ekklesiologie im Werden*, Werkbund, Würzburg, 1940. – Vö. *TW*, 34. YVES CONGAR: *Die Lehre von der Kirche*, i. m. 116skk.

¹³ LUCIEN CERFAUX: *La théologie de l'Église suivant saint Paul*, Cerf, Paris, 1942. – Utal rá YVES CONGAR: *Die Lehre von der Kirche*, i. m. 117skk. Vö. HENRI DE LUBAC: *Corpus mysticum. L'Eucharistie et l'Église au Moyen Âge, étude historique*, Aubier-Montaigne, Paris, 1944.

védelmébe vette a „Krisztus misztikus teste” kifejezést: „ennél nemesebbet, kiválóbbat, istenibbet” nem lehet találni, ez a legalkalmasabb az Egyház lényegének bemutatására. Másrészt viszont felhívta a figyelmet azokra a téves nézetekre, amelyek az előző évtizedek kutatásaiban jelentkeztek. Az enciklika egyensúlyt próbált teremteni az Egyház láthatatlan, belső valósága és látható, külső, „szocio-korporatív valósága” között. Mire azonban az enciklika megjelent, a teológia már tovább lépett. Megállapításai közül később a legtöbb vitát az a kijelentése váltotta ki, miszerint Krisztus misztikus teste azonos a Római Katolikus Egyházzal. Ebből következne, hogy csak a Római Katolikus Egyházhoz tartozók lehetnek Krisztus misztikus testének valódi tagjai.

Az ekkleziológia további fejlődésének alapját Henri de Lubacnak az Egyházról szóló könyve rakta le 1944-ben.¹⁴ Történeti áttekintést ad, hogyan értelmezte a kifejezést Szent Pál, majd a patrisztika és Szent Tamás. Az ő meghatározását idézi: „Tota Ecclesia dicitur unum corpus mysticum.”¹⁵ Ez a megközelítés aztán feledésbe ment, és csak a XIX. században bukkant fel újra.¹⁶ De Lubac nyomon követi azokat a tapogatózásokat, amelyek olykor előre vitték a páli kép kifejtését, máskor viszont téves következtetésekhez vezettek. Feltárja a kifejezés eredetét és történetét, összekötve a szakramentum szóval: az Egyház „Krisztus szakramentuma”. További új szempontot ad hozzá az egyházképhez azzal, hogy tisztázza az Eucharisztia és az Egyház elválaszthatatlanul szoros kapcsolatát. Pálra hivatkozva (1Kor 10,16–17) írja: „Az Eucharisztia misztériuma és a keresztény közösség egyetlen egy misztériumot alkot.” A kettő összetartozásának történetét áttekintve erre a következtetésre jut: „Az Egyház hozza létre az Eucharisziát, és viszont az Eucharisztia hozza létre az Egyházat.”¹⁷ Az Egyház eucharisztikus természetével mellett végül még egy szempont egyre hangsúlyosabban megjelent: az Eucharisztikus kenyérből táplálkozók Krisztus egyetlen testéhez tartoznak, tehát szeretetben élő testvérközösséget kell alkotniuk egymással.

¹⁴ HENRI DE LUBAC: *Corpus mysticum*, i. m. passim. ID.: *Die Kirche*, i. m. passim.

¹⁵ A kép fejlődéstörténetét részletesen kifejti, számos idézettel HENRI DE LUBAC: *Die Kirche*, i. m. 111sk.

¹⁶ JOHANNES FRANZELIN: *Theses de Ecclesia Christi*, Roma, 1877, 310. Idézi HENRI DE LUBAC: *Die Kirche*, i. m. 115. „Ista igitur unio intima, realis, secundum quid physica, Christi capitis cum Ecclesia corpore suo, sane est in mysterio credenda per fidem, et recte dicitur mystica, ac propterea Ecclesia corpus Christi mysticum.”

¹⁷ HENRI DE LUBAC: *Die Kirche*, i. m. 115sk. – LOUIS BOUYER: *Die Kirche*, St. Benno, Leipzig, 1983 (az eredeti mű címe: *L'Eglise de Dieu*, Cerf, Paris, 1970), 271skk.

1953-ban jelent meg Otto Semmelroth könyve, amely rámutatott a misztérium és a szakramentum fogalmának összefüggésére. A misztérium Pál teológiájában maga Krisztus, akiben látható alakban, emberi történelmünkben „megjelent Isten üdvözítő jósága” (Tit 2,11). Elmondható róla: olyan valóság-tartalmú jel, amelyen keresztül az üdvösséghez Isten megmutatkozik. Szent Ágoston szavával: „Non est aliud Christi mysterium nisi Christus.” Ahogyan Jézus Istennek jelenlétét valósító jele, szakramentuma, úgy válik Isten kegyelmét hordozó és hirdető eszközzé, jellé az Egyház is. Az Egyház szakramentális szemlélete összhangba tudja hozni az Egyháznak a korábbi századokban szinte kizárólagosan hangsúlyozott intézményes, jogi, társadalmi valóságát és belső, kegyelmi lényegét. Így terjedt el az eleinte megbotránkoztatón hangzó, végül mégis polgárjogot nyert elnevezés: az Egyház „összentség”, „alapszentség”, „gyökérszentség”, „sacramentum radicale”. A kifejezés fő népszerűsítője, Otto Semmelroth abból indul ki, hogy a szakramentum klasszikus meghatározása – „a láthatatlan kegyelem látható jele” – nem csupán a hét szentségre alkalmazható, hanem teljes mértékben érvényes az Egyházra is.¹⁸

Ratzinger disszertációja két fontos szempontot emelt ki a pezsgő egyháztani vita nyomán. Elsősorban de Lubac két alapvető ekkleziológiai művére támaszkodva rámutatott arra, hogy az Isten népe fogalom „nem közvetlenül Jézus Krisztus Egyházát jelenti, hanem Izrael népét, az üdvösségtörténet első fázisát. Csak a krisztológiai átalakulásban, vagyis pneumatologikus értelmezésben alkalmazható az Egyházra”. „Isten népe akkor lesz Egyházzá, ha Krisztus és a Szentlélek újból összegyűjtik.” Az Egyház a Szentlélek által létrehozott közösség Krisztussal. De Lubac eszmetörténeti elemzését idézi a misztérium és a szakramentum kapcsolatáról, majd az Eucharisziáról mint az Egyház életető erejéről.¹⁹ Az Egyház „eucharisztikus szeretetkapcsolatban álló testvérközösséggé tartozik Krisztushoz”.

A zsinat kezdete előtt tehát már lényegében összeállt az az ekkleziológia, amelyet aztán a *Lumen gentium* önthetett végleges formába. Ennek legfontosabb elemei: az Egyház Krisztus „misztikus” teste, Isten népe; az Eucharisziából, Krisztus szakramentális testéből táplálkozó testvérközössége. Ratzinger tömör

¹⁸ Vö. OTTO SEMMELROTH: *Die Kirche als Ursakrament*, Knecht, Frankfurt, 1953. Vö. cikke: Um die Einheit des Kirchenbegriffes, in *Fragen der Theologie heute*, Johannes, Einsiedeln, 1959, 328.

¹⁹ De Lubac könyve nyomán „az Egyház és az Eucharisztia egységének újfajta értelmezése nyílt meg számomra”, írja önéletrajzában. *ÉU*, 90.

definíciója szerint: „Az Egyház Isten népe, Krisztus testéből.”²⁰ A legfontosabb fogalmakat most nézzük meg egyenként.

1. Krisztus misztikus teste

A kifejezés jelentős módosulásokon ment át a történelem során. Legalább három különböző fázist különböztethetünk meg:

- A biblikus-patrisztikus hagyományra támaszkodó szakramentális-ekkléziológiai értelmezés szerint az Egyház Isten népe, amelyet az Eucharisztia ünneplése Krisztus testévé gyűjt össze. Ekkor még, egészen a XIII. századig – Szent Pálra hivatkozva – az Egyházat mondják Krisztus valóságos testének, és az Eucharisziát „corpus mysticum”-nak, misztikus, tehát a misztériumból eredő, azaz szakramentális testnek. Az Egyház: ecclesia = communio = corpus Christi.
- A középkorban viszont már nem az Eucharisziát értik a Krisztus misztikus teste kifejezésen, hanem az Egyházat, szembeállítva az Eucharisziával, amely Krisztus valóságos teste. E társadalmi-jogi, sőt politikai értelmezés szerint az Egyház Krisztus „testülete” (de nem „teste”), res publica christiana, populus christianus.
- Az újkor romantikus felfogása szerint az Egyház Krisztus misztikus teste, Krisztus titokzatos misztikus organizmusa, amely a látható Egyház mögött rejtőzik. Ez a felfogás viszont már nem a misztérium szóhoz köti a misztikus jelzőt, ezért zsákutcába vezet.

Ratzinger szerint sem a második, sem a harmadik nézet nem fejezi ki elégségesen az Egyház lényegét. Az első fogalomból kell kiindulni, legyőzve a történelem terhet, és a jelent az eredethez visszanyúlva megújítani. Az Egyház Krisztus teste, és mindig újra azzá lesz az Eucharisztia által. Krisztus a szakramentális teste által veszi föl magába a keresztényeket, így bennük folytatódik a megtestesülés, bennük lesz Jézus „az egész Krisztussá”, amely „főből és testből áll”.²¹ A Krisztus teste kifejezés tehát nem a keresztény lét misztikusan átláthatatlan mélyvalóságára utal, hanem látható és fogható valóság az Eucharisztia ünneplésében. Ezt még konkrétabbá teszi az Isten népe kifejezés.

²⁰ JOSEPH RATZINGER: Vom Ursprung und vom Wesen der Kirche, in *Das neue Volk Gottes* (a későbbiekben: *NVG*), Patmos, Düsseldorf, 1969 (a tanulmány eredetileg 1956-ban jelent meg), 97.

²¹ JOSEPH RATZINGER: *Vom Ursprung und vom Wesen der Kirche*, i. m. 83.

2. Isten népe

Az Isten népe elnevezés az Ószövetség meghatározó fogalma volt. Ez a kifejezés elsődlegesen Izraelre vonatkozik, „Isten vándornépére”. Az Egyház sohasem feledkezhet meg ószövetségi eredetéről, Isten egyetlen, mindent átfogó üdvözítő tervéről. Isten népe azonban akkor válik egyházzá, amikor Krisztus és a Szentlélek újra összegyűjti őket: így válnak „Isten új népévé”, ekkléziává Isten ígétének befogadásával és Krisztus testének vételével. „Az Egyház csak Krisztus testében és az által Isten népe.”²² Empirikus és szociológiai megközelítésben a keresztények nem alkotnak népet. „A keresztények nem-népe csak azáltal válhatnak Isten népévé, hogy Krisztus, Istennek és Ábrahámnak fia magához vonja őket.”²³

Az Egyház is vándorúton jár, azonban az eszkatológia új távlatával. A liturgiában, az Eucharishtiában már jelen van a feltámadt Úr, az Egyház azonban még a történelem vándorútját járva várja a beteljesedést, és folytonos megújulásra szorul. A parúzia már megkezdődött, de még nem vált teljessé.

3. Eucharisztikus közösség

A megújuló ekkléziológia alaptételévé vált, hogy az Egyház az Eucharisztia ünneplésében válik egyházzá, az Egyház a Krisztus testével táplálkozók testvérközössége. Jézus az Utolsó vacsorán alapította meg egyházát, amikor a kenyér és a bor színében testét és véréát adta oda. Ezért az „Egyház: Eucharisztia”.²⁴ Még egyszer idézem De Lubac meghatározását: „Az Egyház hozza létre az Eucharishtiát, és az Eucharisztia hozza létre az Egyházat.” Az Egyházat építő Eucharisztia és az Eucharishtiát létrehozó Egyház nem azonos ugyan egymással, de a kettő között kölcsönhatás áll fenn. Az Eucharishtiát ünneplő minden közösségben, a legkisebben is, maga Krisztus Egyháza van jelen, amely így folytatja a földön, emberlétünk korlátai között is, a Szentháromság szeretetközösségét.

Szakramentális testét Jézus az Egyház lényegi középpontjává tette, az Eucharisztia ünneplése pedig az Egyház önmegvalósító aktusa: Isten népe Krisztus testéből és testeként születik. Az Egyház az a közösség, amely a látható és rendezett kultuszban megerősíti és beteljesíti láthatatlan lényegét mint Krisztus

²² JOSEPH RATZINGER: *Volk und Haus Gottes*, 1992, i. m. XIV.

²³ *KÖP*, 26.

²⁴ JOSEPH RATZINGER: *Zur Gemeinschaft berufen*, Herder, Freiburg, 1991, 70.

testét. De a helyi eucharisztikus közösségek (tehát egyházak!) a püspöki communio által válnak az egyetemes Egyház részévé.

4. Helyi egyház – egyetemes Egyház. *Communio és kollegialitás*

A fentiekből adódik, hogy az Eucharisziát ünneplő kultuszközösség a szó teljes értelmében: Egyház, az élén álló püspök vezetésével – ahogy ez már az apostoli időkben megjelent. Ezek a helyi közösségek azonban nemcsak önmagukban állnak, hanem ugyanakkor tagjai az egyetemes Egyháznak. Isten egyetlen Egyháza konkrétan ezekben a helyi közösségekben él, ezek communióját alkotja a püspökök communióján keresztül. A püspök tehát egyrészt a helyi egyház isteni jogon kormányzó vezetője, másrészt tagja az apostoli kollégium utódjaként létrejött püspöki kollégiumnak. Így adódik hozzá a zsinatot megelőzően kialakult ekkleziológiához a püspöki kollegialitás, a püspökök egymás közti kapcsolatának kérdése. Ez pedig kiegészül a püspöki kollégium és a pápai primátus viszonyának tisztázásával. Érthető, hogy a zsinat meghirdetése után mindez különösen aktuálissá vált.²⁵ Sok püspök sürgette, hogy folytassák az I. Vatikáni Zsinaton elmaradt traktátust a püspökökről, a primátus és a püspöki kollégium kapcsolatáról, és tegyék így teljessé annak ekkleziológiáját. Ratzinger világosan egymás mellé állítja a kétféle vezetői hatalmat. „Ha egyfelől a pápai székek kijár a sedes apostolica, és a primátusnak az ‘apostolicus’ elnevezés, akkor megfordítva a püspökökről is elmondható, hogy ‘az apostolok utódai’. Ha a pápának az egész Egyházban rendes püspöki hatalmat tulajdonítunk, és ez azt a benyomást keltheti, mintha a püspökök csak a pápa hivatalnokai volnának, akkor a másik oldalon igaz az a kijelentés, hogy ‘a Szentlélektől’, tehát isteni jogon kapták hatalmukat – tehát nem pápai jogon.”²⁶ Hozzáteszi, hogy mind a papalizmus, mind az epizkopalizmus elítélendő: az epizkopátus és a primátus egyaránt isteni adottság az Egyházban.

²⁵ Jól foglalja össze a kérdéses pontokat Rahner és Ratzinger közös kötete: KARL RAHNER – JOSEPH RATZINGER: *Episkopat und Primat*, Herder, Freiburg, 1961. Az is jellemző, hogy éppen a *Questiones disputatae* sorozatban jelent meg a három tanulmányt magába foglaló kis kötet, hiszen – mint az előszóban írják – itt még valóban vitatott kérdésekről van szó.

²⁶ KARL RAHNER – JOSEPH RATZINGER: *Episkopat und Primat*, i. m. 39.

II. AZ ÚJ EGYHÁZKÉP MEGJELENÉSE A *LUMEN GENTIUM*BAN

Amikor XXIII. János pápa meghirdette a zsinatot, s legfőbb céljának az Egyház megújulását tűzte ki, nyilvánvalóvá lett, hogy az egyik legfontosabb dokumentumnak az Egyház önreflexióját kell tartalmaznia: az Egyházzal tehát önálló dokumentumnak kell készülnie. A zsinati atyák talán legsürgetőbb kérdése ez volt: „Egyház, mit mondasz magadról?” Amint láttuk, a válaszhoz voltaképpen minden adott volt, hiszen kirajzolódtak egy olyan ekkleziológia körvonalai, amely az Egyház kétezer éves hagyományát foglalja össze. A megvalósítás mégsem ment könnyen. Tanulságos ennek történetét röviden áttekinteni.

Az Ottaviani bíboros vezette „De doctrina fidei et morum” bizottság egyik albizottsága egy 11 fejezetből álló, 123 oldalas dokumentumot készített elő az ekkleziológiáról. Az első ülés alatt csak általános hozzászólások hangzottak el róla, a többség véleménye azonban az volt, hogy a séma jelen állapotában alkalmatlan a tárgyalásra, újat kell készíteni.²⁷ Hiányolták a dokumentumból a biblikus és patrisztikus szemléletet; kifogásolták, hogy túlságosan apologetikus és triumfalista jellegű; az Egyházat elsősorban intézménynek tekintik, nem pedig közösségnek; javasolták, hogy a múlt hierarchikus szemlélete helyett az Isten népe fontosságát, a jogi szemlélet helyett az Egyház misztérium jellegét emeljék ki; eszkatologikus távlatban szóljanak a vándorló Egyházzal. Akadtak persze aggodó, illetve a fentiekkel szembeforduló hangok is: óvtak az ökumenikus nyitástól és attól, hogy a pápai primátussal szembeállítsák a püspöki kollegialitást.

Az első és a második ülés között új tervezet kidolgozására került sor, új összetételű bizottsággal, főleg a Suenens bíboros köréhez tartozó belga teológusokkal. Ahogy Ratzinger megjegyzi, egészben véve megtörtént az az „ugrás előre”, amelyet XXIII. János pápa a zsinat megnyitásakor sürgetett. Az új dokumentum hat fejezetből állt: az Egyház misztériuma (az első tervezet a küzdő Egyházzal írt!), az Egyház mint Isten népe, az Egyház hierarchikus felépítése, a világiak, az életszentség az Egyházban; ehhez fűzték később hozzá a Máriáról szóló fejezetet.

A részletes tárgyalásra a második ülésen került sor. A szóbeli vagy írásos hozzászólások több mint kétezer oldalt tettek ki. A zsinati atyák örömmel üd-

²⁷ A továbbiakban Gérard Philipsnek a *Lumen gentium*hoz írt kommentárjára támaszkodunk: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder, Freiburg, 1966, Bd. 12, 139skk. – Vö. még UMBERTO BETTI: Die Entstehungsgeschichte der Konstitution, in Gielherme Baraúna: *De Ecclesia*, Herder&Knecht, Freiburg – Frankfurt, 1966, Bd. I., 45skk.

vözlötték, hogy megváltozott a dokumentum hangneme, belső logikája és tartalma. Kiemelték annak dinamikus és eszkatologikus, pasztorális és ökumenikus jellegét. A vita egész hangnemét jól jellemzi Ratzinger az ülésszokról írt jegyzeteiben. Utal annak jelentőségére, hogy a séma az Egyházat misztériumként mutatja be, és így megszabadul attól a „tehertől”, amely a reformáció óta ránehezedett. Az egyik oldalon a reformátorok az Egyház láthatatlanságát emelték ki, a másik oldalon viszont Bellarmin egyoldalúan az Egyház látható, intézményes, jogi jellegét hangsúlyozta.²⁸ A *Mystici corporis* enciklika ezen a téren nagy előrelépést hozott ugyan, de azzal a veszéllyel is járt, hogy erre hivatkozva az Egyházat egyszerűen azonosítják a történelemben tovább élő Krisztussal, és így „hamisan azonosságot állítanak Krisztus és az Egyház között”.²⁹

Ratzinger üdvözl, hogy a szöveg a bibliai tanúságtételre alapozva a Krisztus teste fogalom mellé odaállítja az Isten népe kifejezést, beszél az Egyház krisztológiai és pneumatológiai meghatározottságáról, szakramentális és karizmatikus struktúrájáról. Főleg két vezérmotívumot tart fontosnak: 1. Az üdvösségtörténeti szemléletet, „ahogy a teológia manapság szívesen mondja”.³⁰ Az Egyház mint Isten vándornépe az emberiséggel együtt a történelem zarándokútján jár, eszkatologikus reménnyel. Innen érthető, hogy még tökéletlen és még bűnös, tehát mindig megújulásra szorul. – 2. Az Egyház szakramentális szemléletét: Isten jele az emberek között, „signum sacrum”. Ebből kell levezetni az egyházi hivatalok, a hierarchia teológiáját is; ez azonban nem követheti a profán intézmények mintáját.

Az új dokumentum szinte hiánytalan összefoglalását adja a korábbi évtizedekben kialakult ekkleziológiának. Érdekes megfigyelni ugyanakkor a hangsúlyeltolódásokat. Az első fejezet címe: Az Egyház misztériuma. Az üdvösségtörténet távlataiban mutatja be az Egyházat, de egyértelművé teszi azt is, hogy a misztérium szóhoz a szakramentum fogalma kapcsolódik. A történelem zarándokútján vándorló Egyház feladata, hogy mindenkit megajándékozzon Krisztus világosságával, az üdvösség szakramentumaként kinyilvánítva Krisz-

²⁸ JOSEPH RATZINGER: *Zur Gemeinschaft berufen*, i. m. 26.

²⁹ YVES CONGAR: *Die Lehre von der Kirche*, i. m. 121sk. – TW, 35.

³⁰ Érdekes felfigyelni erre az apró megjegyzésre: 1963–64-ben tehát még újdonságnak számított az üdvösségtörténeti szemlélet a teológiában! A kifejezés egyébként a német teológia szóhasználatából („Heilsgeschichte”) került be latin fordításban („historia salutis”) a zsinati szövegekbe. Vö. JOSEPH RATZINGER: *Theologische Prinzipienlehre* (a későbbiekben: TP),ewel, München, 1982, 180.

tus misztériumát. A fejezetben a misztikus testről csupán egyetlen pont szól, hozzátéve az Egyházra alkalmazott többi biblikus képhez.

A teljes második fejezet viszont az Isten népéről szól, kilenc pontban. Ezen belül jelenik meg több olyan kijelentés, amely meghökkentően új lehetett az újszolasztikus dogmatikakönyveken felnőtt zsinati atyáknak, hiszen addig ismeretlen távlatokat nyitott meg. Minden megkeresztelt hívőnek azonos a méltósága, mindnyájan részesei Krisztus egyetlen papságának. Itt megjelenik az eucharisztikus ekkleziológia, bár még csak csírájában. Isten egész népe, az összegyház van jelen az Eucharisztia („a keresztény élet forrása és csúcspontja”) körül összegyűlő helyi közösségekben, a helyi és az egyetemes Egyház szorosan egymáshoz rendelt. „A részegyházak az egyetemes Egyház képmásai” (LG 23). „Isten egyetlen Egyháza az egyes egyházakból áll, amelyek mindegyike az Egyház egészét jeleníti meg.”³¹

Következményeit tekintve a legnagyobb horderejű az Egyház katolicitásáról szóló rész. A katolicitás első jelentése szerint Krisztus megváltása az egész emberiségre kiterjed: „a Föld összes nemzeteiben Isten egyetlen népe van” (LG 13). A szöveg tisztázza a különbséget Egyház és egyházak, illetve egyházi közösségek között, kiemelve ezek összetartozását. A korábbi, jogi szemlélet csak két lehetőséget ismert: valaki vagy tagja az Egyháznak, vagy nem (ehhez járult még a votum lehetősége XII. Piusz pápa megfogalmazásában). A dokumentum szerint viszont „ehhez az Egyházhoz tartoznak vagy ehhez vannak rendelve („pertinent vel ordinantur”) mind a katolikus hívők, mind Krisztus más hívei, mind pedig általában az összes emberek, akiket Isten kegyelme meghívott az üdvösségre” („sive denique omnes universaliter homines gratia Dei ad salutem vocati”) (LG 13). A következő pontok koncentrikusan táguló körökben részletezik az Isten népéhez tartozás különböző fokozatait: a nem-katolikus keresztények, a zsidóság, az egyistenhívők, a többi vallások tagjai, sőt minden jószándékú ember, aki Isten kegyelmével próbál becsületesen élni. Ez a fejezet adta meg az alaphangot az ökumenikus párbeszédre és a többi vallásokkal, sőt az egész világgal folytatott dialógusra, ahogy ez később más dokumentumokban megjelenik. Az „extra ecclesiam nulla salus” értelmezésében új utakat nyitott így a zsinat, elkerülve egyfelől a rigorizmust, másfelől az indifferentizmust. Hogy az utóbbi álláspontot kizárják, a fejezet utolsó pontja az Egyház missziós tevékenységéről szól. Észre kell vennünk azt is, hogy ebben a fejezetben ismételtelen előkerül a *communio* szó: az egyes helyi egyházak kommunióban vannak egy-

³¹ NVG, 205.

mással és az egyetemes Egyházal, a püspökök communióban vannak egymással – de a szó nem kap még olyan hangsúlyt, mint a zsinat utáni recepcióban.

A hozzászólások nyomán a 13. pontot is át kellett dolgozni. A legnagyobb felzúdulást mégsem ez a nyitás okozta, hanem a harmadik fejezet az Egyház hierarchikus alkotmányáról és a püspöki rendről. Hogy az ordo teljességét a püspökszentelés adja meg (az tehát nem pusztán jurisdictió vagy rangot jelentő ráadás a papi ordóhoz), az szerepelt már a legelső tervezetben is. Heves vitát váltott ki viszont a püspöki kollegialitás, illetve a pápa és a püspöki kollégium viszonyának kérdése. A korábbi felfogáshoz képest újdonságot jelentett, hogy a püspökök nem egyenként az egyes apostolok utódai, hanem a Tizenkettő apostoli közössége folytatódik tovább a püspöki kollégiumban. Ebből következik az is, hogy – amint Péter továbbra is egyike maradt a Tizenkettőnek – a pápa primátusa sem a püspöki kollégium fölött vagy azon kívül érvényesül, hanem azon belül. A zsinat így akarta kiegészíteni az I. Vatikáni Zsinat dogmáját a pápai primátusról a püspöki kollegialitás definiálásával. A híres 22. pont egy történeti áttekintés után először negatívan fogalmaz: a püspöki kollégium csak a római pápával egységben hordozója az egész Egyházra kiterjedő legfőbb és teljes hatalomnak. A pápa pedig tagja ugyan a püspöki kollégiumnak, de annak fejeként cselekedhet önállóan, teljhatalommal, saját primátusi hatalmából kifolyóan. A püspöki kollégium sokfélesége megjeleníti Isten népének sokféleségét és egyetemességét, a pápával egyesülve viszont megélik annak egységét.³² Ahogy Ratzinger kifejti: „a római püspök primátusa eredeti értelmében szintén nincs ellentétben az Egyház kollegiális lényegével, hanem *communio-primátus*”.³³

A fentiek a zsinati atyák egy részéből heves tiltakozást váltottak ki. Mivel minden dokumentumnál a lehető legteljesebb konszenzus elérésére törekedtek, a lényeg meghagyásával a szövegben további finomításokat eszközöltek, mielőtt a következő ülészakon plenáris szavazásra bocsátották a teljes konstitúciót. Másrészt VI. Pál pápa váratlanul előzetes megjegyzéseket fűzött a szavazásra bocsátott konstitúcióhoz. Ezen sokan megütköztek, visszalépésnek érezték az elért eredményekhez képest. A szöveg közelebbi elemzéséből kiviláglott azonban, hogy a konstitúció tartalmi mondanivalóján nem változtatott, csak formai szempontból volt idegen a zsinat munkarendjétől. A későbbi elemzések rámu-

³² A vitákról részletesen lásd JOSEPH RATZINGER: Die bishöfliche Kollegialität nach der Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils, in *NVG*, 185.

³³ *NVG*, 212.

tattak arra is, hogy VI. Pál ezzel a módszerrel mégis bölcsen járt el, mert így tudta rábírní a konstitúciót ellenzők többségét a szöveg elfogadására.

Itt nem térhetünk ki részletesen arra, hogy ez a – túlzás nélkül mondhatjuk – új egyházkép milyen távlatokat nyitott az ökumenizmus és a többi vallásokkal folytatott párbeszéd számára, nemcsak az ezekről készült zsinati dokumentumokban, hanem a későbbi években is. Elég utalni Ratzingernek egy 1966-ban a Lutheránus Világszövetség meghívására tartott előadására, amelyben kiemelt néhány további távlatot nyitó szempontot a zsinati szövegekből. Az „Egyház és egyházak” kérdésköréről kijelenti, hogy a római-katolikus teológiai szóhasználatból ez a szóhasználat eltűnt az utóbbi ezer évben, a zsinat viszont újra kiemelte a helyi egyházak jelentőségét. Véleménye szerint ez „a zsinat egyik legmeglepőbb eseménye”, amelynek feldolgozása a zsinat utáni teológiai párbeszéd egyik legfontosabb feladata lesz”.³⁴ Az elmúlt századokban a reformátori egyházfelfogás szerint csak többes számban beszéltek egyházakról, az átfogó értelemben vett, egyetlen „Egyház” nélkül. A katolikus felfogás viszont azt hangsúlyozta, hogy egyetlen Egyház van, mégpedig nemcsak eszkatologikus értelemben, hanem konkrét, intézményes formában is a római helyi egyházat azonosították az összegyházzal. Ezt a kettős egyoldalúságot oldotta fel a zsinat, főleg két ponton. Egyrészt lemondott arról, hogy a Római Katolikus Egyházat egyszerűen azonosítsa Krisztus testével, és helyette a „tágasabb” *subsistit* [benne áll fönn] szót használta („haec ecclesia subsistit in ecclesia catholica”) (LG 8). Másrészt kifejezetten beszélt egyházakról és egyházi közösségekről. Külön tanulmányt kívánna az erről később kialakult polémia áttekintése, amely a tetőpontját a *Dominus Iesus* nyilatkozattal érte el.

III. A ZSINATI EKKLÉZIOLOGIA RECEPCIÓJA

Ratzinger már a zsinat vége felé – főleg a XIII. sémával, a *Gaudium et spes* első tervezetével kapcsolatban – kezdte megfogalmazni fenntartásait. Bár korábban a liturgia reformját sürgette, most látnia kellett, hogy ezen a címen mennyi önkényeskedés történik. Bár korábban a világ felé nyitást a zsinat egyik legfontosabb eredményének tartotta, most egyre inkább aggódott, hogy ez az Egyház elvilágiasodásához vezethet. Bár korábban számos részletkérdés további kidolgozását a teológiától várta, most zavaros teológiai nézetek felbukkanásától óvott.

³⁴ NVG, 228.

Aggódalmának már 1965-ben, a zsinat befejezése előtt hangot adott: „Az aggiornamento örömteli eseménye, amely karizmatikus pünkösdi vihart váltott ki, egyre jobban elveszett a mindennapokban, és szembekerült annak ellentmondásaival.” A mindent felforgató progresszisták és a múlthoz mereven ragaszkodó konzervatívok „két malomköve között őrlődnek azok, akik együtt végigharcolták, végigszenvedték, hogy a megújulás létrejöjjön”.³⁵ Határozottan elzárkózott mindkét szélsőségtől. Szerinte sok kárt okozott, hogy a zsinat hiteles tanítását akár az egyik, akár a másik irányban eltorzították, és sürgette a zsinati dokumentumok helyes értelmezését. 1975-ben mondotta a következőt: „A II. Vatikáni Zsinat ma mintegy alkonyi megvilágításban áll előttünk. A ‘haladónak’ mondott szárny már régen teljesen meghaladottként kezeli, mint olyan elmúlt dolgot, ami a jelenre nézve többé nem fontos. Ezzel ellenkezőleg a ‘konzervatív’ szárny úgy tekinti, hogy ez a zsinat felelős a katolikus Egyház mai hanyatlásáért, sőt a Trentói Zsinat és az I. Vatikáni Zsinat felől nézve aposztáziának tartják.” E két ellentétes állásfoglalással szemben el kell fogadni a II. Vatikáni Zsinatot úgy, ahogy magamagát értette és világosan kifejezte, elfogadva vele az Egyház megszakítatlan hagyományanyagát. Az úgynevezett progresszizmus, de az úgynevezett tradicionalizmus is elfogadhatatlan, legalábbis annak szélsőséges formáiban. A válság kialakulásáért nem lehet felelőssé tenni a II. Vatikáni Zsinatot.³⁶

A zsinat befejezése után a katedrára visszatérve Ratzinger számos előadásban és tanulmányban elemezte a zsinat után bekövetkezett válságot mind a teológiában, mind az egyházi életben. Rámutatott, hogy az Egyháznak a zsinat után bekövetkezett válsága egybeesik az emberiség, vagy legalábbis a nyugati világ globális szellemi válságával. Másrészt pedig a két első egyetemes zsinatot követő hosszadalmas vitákra hivatkozva megnyugtatóan, hogy az egyensúlynak ez a megbomlása, a bekövetkezett válság „szinte mindegyik zsinat után bekövetkezett”. Ezért is jelentette ki ismételtelen, hogy a zsinat igazi recepciója még nem kezdődött el.³⁷

Az 1985-ös rendkívüli szinódus záródokumentuma is utalt a zsinati folyamat ambivalens jellegére: „a hatalmas eredmények ellenére a zsinat recepciójában mutatkoznak gyöngeségek és nehézségek is”. „A nehézségek egyik oka a zsinat részleges és szelektív olvasata, tanításának felszínes értelmezése”, ami az

³⁵ JOSEPH RATZINGER: Was heißt Erneuerung der Kirche?, in *NVG*, 267skk.

³⁶ JOSEPH RATZINGER: *Beszélgetés a hitről*, Vigilia, Budapest, 1990, 29skk.

³⁷ JOSEPH RATZINGER: Bilanz der Nachkonzilszeit – Misserfolge, Aufgaben, Hoffnungen, in *TP*, 385.

Egyház egyoldalú bemutatásához vezetett. A szinódus ezért megállapította, hogy szükség van a zsinat mélyebb recepciójára.³⁸

Ratzinger kritikus helyzetértékelései és előrevivő javaslatai elsősorban az ekkleziológia elméleti és gyakorlati kérdéseire vonatkoztak, hiszen a viták közepe is egyre határozottabban körvonalazódott az új ekkleziológia, amely hatalmas lendületet kapott a II. Vatikáni Zsinattal. Visszatekintve Ratzinger örömmel állapította meg: ezekben az években „egyre világosabban bontakozott ki előttem saját teológiai szemléletem.”³⁹

A továbbiakban csak három szempontot emelünk ki az ekkleziológia zsinat utáni fejlődéséből, Ratzinger teológiájának szemszögéből.

1. Az Isten népe fogalom továbbfejlődése és torzulásai

Amint láhattuk, ez a kifejezés a maga idejében felszabadítóan hatott a „Krisztus misztikus teste” teológiájára. Segített abban, hogy világosabban rámutassanak a „krisztológiai differenciára”: „az Egyház nem azonos Krisztussal, hanem szemtől szemben áll vele”.⁴⁰ „A bűnösöket is magába foglaló Egyház egyszerre szent és mindig megtisztulásra szorul” (LG 8). Ebben a tisztázásban is nagy segítséget jelentett az új fogalom: az Egyház Isten vándornépe, amely még nem ért célba, de zárándokol végső, eszkatologikus beteljesedése felé.

Ez a fogalom is adott azonban alkalmat félreértésekre, hamis szociológiai, politikai értelmezésekre, redukcionizmusra: egy antihierarchikus, antiszokrális egyházszeme kialakulását segítette elő. Az „Isten népe” fogalmat többen szociológiai-társadalmi szintre redukálták, a centralizmus jogos oldására tett törekvéseket hamis demokratizmus érvényesítésére használták fel. A zsinat utáni eszmék közt megjelent a „bázisegyház”, „az alulról való Egyház”, „a nép Egyháza” elnevezés, az Egyházat „vallási és politikai-szociális akciók hordozójának” tekintették. „Sürgető feladat tehát az Isten népe fogalmat a bibliai alapokból és a hívő hagyomány közepéből kiindulva megtisztítani.”⁴¹ „Az izolált Isten népe fogalom a zsinati ekkleziológia karikatúrájává lesz.”⁴²

³⁸ WALTER KASPER (hrsg.): *Zukunft aus der Kraft des Konzils. Die außerordentliche Bischofssynode* '85, Herder, Freiburg, 1986, 20.

³⁹ *ÉU*, 166.

⁴⁰ JOSEPH RATZINGER: *Theologische Aufgaben und Fragen bei der Begegnung lutherischer und katholischer Theologie nach dem Konzil*, in *NVG*, 225–245. Vö. *TW*, 294.

⁴¹ *KÖP*, 34.

⁴² JOSEPH RATZINGER: *Die Kirche als Heilssakrament*, in *NVG*, 56.

A zsinat rosszul értelmezett ekkleziológiája ismét az Egyház elvilágiasodásához, eredeti és egyetlen lényegének feladásához vezethet, ha csak ennek a világnak megváltoztatását tűzi ki céljául. Ratzinger ezért hamisnak tartotta azt az elgondolást, amely a zsinatot a *Lumen gentium* „belterjes” gondolataitól a *Gaudium et spes* világra nyitottságáig való fejlődésnek látja. Ennek a gondolkodásnak megjelenését látta a politikai és a felszabadítási teológiában, ezért is fordult olyan határozottan szembe velük nemcsak teológusként, hanem a Hittani Kongregáció prefektusaként is.⁴³ Az aggiornamento meghamisítása lenne, ha az Egyház feladná belső lényegét, és maga is elvilágiasodna. Miközben tehát az Egyház elismeri a világ (relatív) autonómiáját, úgy tudja igazán elősegíteni az emberiség fejlődését, ha tudomásul veszi radikális kisebbségi helyzetét, megőrzi igazi lényegét, és Istennek minden embert meghívó szeretetét kínálja fel az emberiségnek.⁴⁴

2. Az Egyház az üdvösség szentsége

Ratzinger azonban nemcsak kritikát mondott, hanem kiutat is keresett. „A keresztények nem egyszerűen Isten népe. Isten nem a tulajdona senkinek sem, senki se veheti birtokba. A keresztények nem-népe csak Krisztussal való kapcsolata által válik Isten népévé.”⁴⁵ Az Isten népe fogalom krisztológiai értelmezésében sokat segített a következő fogalom: az Egyház mint szakramentum.

Az Egyházat mint az üdvösség szentségét bemutató tanulmányának bevezetőjében leírja, hogyan került be ez a fogalom a zsinati szövegekbe.⁴⁶ Az első séma szövegezője, P. Tromp – Ratzinger szerint – „nem ismerte ezt a fogalmat”. A kifejezést a német teológusok javaslata nyomán Gérard Philips illesztette be az előterjesztett séma szövegébe. Hogy azonban a zsinati atyák ne nagyon hőkenjenek meg, beszúrtak egy szócskát: „Az Egyház Krisztusban *mintegy* szakramentuma, vagyis jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek” (LG 1). A kifejezés még kétszer található meg a LG-ben, ott azonban a szöveg már egyszerűen szakramentumnak mondja az Egyházat.

Ratzinger megállapítja, hogy több mint tíz évvel a szöveg elkészülte után az egyház szakramentum-volta még mindig nem ment át a köztudatba, miközben

⁴³ Vö. JOSEPH RATZINGER: Zehn Jahre nach dem Konzilsbeginn – wo stehen wir?, in *Dogma und Verkündigung*, Erich Wewel, München, 1973, 433skk.

⁴⁴ Vö. NVG, 300.

⁴⁵ KÖP, 26.

⁴⁶ Vö. JOSEPH RATZINGER: Die Kirche als Heilssakrament, in *TP*, 45skk.

az „Isten népe” kifejezés „igen gyorsan” elterjedt – pedig a két kifejezés egymást kiegészíti. „Az Isten népe fogalom csak a szakramentum-fogalomra építve válhat értelmes kijelentéssé.” Az egyházatyák gyakran használták a fogalmat. Az Egyház a szakramentum skolasztikus értelmében vett teljes értékű szentség, „a láthatatlan kegyelem látható jele”. „Az Egyház a szentségekben megnyilvánuló szakramentum; a szentségek az Egyház szakramentalitásának megvalósulási módjai.”⁴⁷ De Lubac szerint „ha Krisztust ‘Isten szentségének’ lehet mondani, akkor az Egyház Krisztus szakramentuma”, Krisztusé, akiben Isten és ember egyesülése végbement, Krisztusé, aki Ágoston szavával „Isten egyetlen szakramentuma”, Krisztusé, aki a keresztyény istentiszteletben, az eucharisztikus közösségben jelenlévővé válik, és aki magával és egymással egyesíti a benne részesülőket.⁴⁸

3. Az Egyház mint *communio*

A zsinat utáni években – részben a félreértések és hamis értelmezések elkerülésére, részben azonban az Egyház misztériumának mélyebb megismerése nyomán – egyre inkább előtérbe került az Egyház mint *communio* fogalom, bár ez az elnevezés ismert volt már a zsinat előtt is, többször előfordul zsinati dokumentumokban, főleg a püspöki kollegialitással kapcsolatban.⁴⁹ Az 1985-ös szinódus az Isten népe fogalomhoz hozzárendelte a *communio* elnevezést, így akarta kizárni annak szociológiai redukcióját, másrészt viszont új távlatokba helyezte az ekkleziológiát. Walter Kasper szerint „a *communio*-ekkleziológia a zsinati ekkleziológia alapja és vezérmotívuma”. Büszkén jegyzi meg, hogy „az Egyház mint *communio* eszméjét sikerült fölvetnem a vitában, majd bevenni a szinódus záródokumentumába. Azóta a *communio*-ekkleziológia számomra mértékadóvá vált.”⁵⁰

Ratzinger tömören így foglalja össze a *communio*-ekkleziológia távlatait: „Az Egyház *communio*: Isten egyesülése (*kommunizieren*) az emberrel Krisztusban, és így az emberek egyesülése egymással, ezáltal tehát az üdvösség szakramentuma, jele és eszköze. Az Egyház az Eucharisztia ünneplése, az Eucharisztia az Egyház; a kettő nem egymás mellett áll, hanem azonos egymással. Az

⁴⁷ JOSEPH RATZINGER: Die Kirche als Heilssakrament, in *NVG*, 45–50.

⁴⁸ HENRI DE LUBAC: *Glauben aus der Liebe*, i. m. 13.

⁴⁹ WALTER KASPER: *Mein eigener Weg in die Ekklesiologie*, Herder, Freiburg, 2008, 32. Kasper egyébként saját ekkleziológiáját *communio*-ekkleziológiának nevezi.

⁵⁰ Uo. 32sk. Kasper hozzászól azonban, hogy e felismeréssel nem áll egyedül: sok más teológus, köztük Joseph Ratzinger is erre a gondolatra jutott.

Eucharisztia Krisztus szakramentuma, és mert az Egyház Eucharisztia, ezért szakramentum, amelyhez minden más szentség hozzárendelt.”⁵¹

Ennek a communiónak a dimenziói a következők:

a) *Az Egyház ősforrása a szentháromságos communio*, amely Krisztusban egységre lépett az emberrel, hogy meghívjon minden embert ebbe az eget és földet átfogó communióba. A lét teljessége a szeretet, Isten szentháromságos communiója, amely megnyilvánul az Atya és a Fiú egymásnak adottságában, közös isteni lényegében, communiójában, aki maga a Szentlélek. „Az Atya és a Fiú odaadottsága a tökéletes egységig nem ontikus konszubsztancialitás, hanem communio, vagyis nem valami általános metafizikai lényeg, hanem a személyek felől az – Isten a lényege szerint perszonális.” „Kereszténynek lenni ennyi: communióvá válni, és ezáltal belépni a Szentlélek lényegébe, aki a kommunikáció ereje, azt közvetíti és teszi lehetővé, s mint ilyen maga is személy.”⁵²

b) *Isten és ember egysége Jézus Krisztusban válik teljessé*. A teremtés célja: az ember üdvössége, fölemelése Isten szeretetközösségébe. Az egész üdvösségtörténet ennek a communiónak megteremtésére irányul, amely már a teremtéssel kezdődik, a történelmi kinyilatkoztatásban ölt konkrét formát, és Krisztusban válik teljessé. „Ő az egész kinyilatkoztatás közvetítője és teljessége.”⁵³ Krisztus maga a communio, minden communio foglalata Isten és ember között, hiszen benne személyes egységben van Isten és ember. „A legmagasabb fokú egység – Isten egysége – a communio módján fennálló egység, amelyet a szeretet teremt, és amely maga is szeretet.” Ennek az egységnek mi Krisztus életáldozatával egyesülve válhatunk részeseivé: „A Jézus imádságával való közösség közösséget teremt minden testvérével. Az együttlét az ő személyével, amely az ő imádságában való részvételből ered, hozza létre azt az átfogó együttlétet, amelyet Pál a ‘Krisztus teste’ névvel illet.”⁵⁴

c) *Krisztus az Eucharisztia által részesíti az embert ebben a communióban, és így hozza létre az Egyházat*. „Az Isten és ember közti communio, amely Jézus Krisztus személyében valósul meg, közölhetővé (kommunikábilissé) válik a húsvét titkában, vagyis az Úr halálában és feltámadásában. Az Eucharisztia a mi részesedésünk

⁵¹ NVG, 55sk.

⁵² JOSEPH RATZINGER: Der heilige Geist als Communio (a későbbiekben: *Communio*), in WGG, 36skk.

⁵³ *Dei Verbum* 1–4.

⁵⁴ Mindezt részletesebben, tézisekbe foglalva fejti ki RATZINGER *Theologische Grundlegung spiritueller Christologie* című tanulmányában, in *Schauen auf den Durchbohrten*, Johannes, Einsiedeln, 1984, 13skk.

a húsvét titkában, és így hozza létre az Egyházat, Krisztus testét. Ebből adódik, hogy az Eucharisztia szükséges az üdvösséghez. Az Eucharisztia szükségessége pedig azonos az Egyház szükségességével és megfordítva. [...] Az Isten és ember közti communio legbenső titka a Feltámadott testének szentségében hozzáférhető.”⁵⁵

d) *Az Egyház: communio Krisztus testével, Krisztusnak az Eucharisziából táplálkozó teste.* „Az Eucharisziában az Úr testét vesszük magunkhoz, és így egy testté leszünk vele” – ez a kijelentés mintegy rondótémaként tér vissza Ratzinger tanulmányaiban. Az Egyház eucharisztikus testvérközösség, az Eucharisztia az egyházi communio csúcsa és forrása: „Az Eucharisztia egy testté tesz bennünket; az Egyház nem más, mint az eucharisztikus communio által létrehozott egység: a sokak egyek az egy Krisztusban és Krisztus által.”⁵⁶ Az eucharisztikus dimenzió mellett azonban Ratzinger fontosnak tartja a pneumatikus dimenziót is. A Szentlélek egyesíti az Egyházat közösségben és szolgálatban.⁵⁷ Általa jön létre az Egyház communio-egysége Istennel és az Egyház tagjainak egymással.

Ratzinger Szent Pál eucharisztikus ekkleziológiájára hivatkozva mondja: „Az Egyház az Eucharisziában épül fel, igen, az Egyház maga Eucharisztia. Az áldozás⁵⁸ azt jelenti, hogy egyházzá leszünk, hiszen egy testté leszünk vele.” „Az Eucharisztia teremti meg a communiót és nevel a communióra.”⁵⁹

e) *Az Egyház: eucharisztikus testvérközösség.* Ratzinger ekkleziológiáján végighúzódik a keresztény testvériesség gondolata. Akik Krisztus testében részesednek, azok maguk is Krisztus testévé lesznek, communióra lépnek nemcsak Krisztussal, hanem egymással is. Ahogy a 3. eucharisztikus ima kéri: „Küldd el Szentlelkedet, hogy mindnyájan, akik Krisztus testét és vérét magunkhoz vesszük, egy test, egy lélek legyünk Krisztusban.” Az Eucharisztia a belőle táplálkozók, beléje átváltozók közössége. Az Egyház három szintje tehát: eucharisztikus kultuszközösség – a püspök vezetése alatt álló helyi vagy rész-egyház – a római püspök vezetése alatt álló püspöki kollégium által egységbe fogott világ-egyház. Teljes értékű Egyház tehát a helyi kultuszközösség is és a világegyház is.

⁵⁵ *Communio*, 73.

⁵⁶ JOSEPH RATZINGER: Eucharistie und Mission, in *WGG*, 89skk.

⁵⁷ Vö. *LG* 4; *AG* 4.

⁵⁸ A német „Kommunizieren” és „Kommunion”, és az ebből lehetővé váló nyelvi játék a magyarban sajnos nem adható vissza, mivel az Eucharisziában való részesedést, az áldozást egészen más gyökerű szóval fejezzük ki.

⁵⁹ *Communio*, 90.

Ezzel kapcsolatban viszont fölmerült a kérdés: a kettő közül melyik az előbbre való. Ratzinger – és az általa vezetett Hittani Kongregáció 1992-ben kiadott levele – szerint az egy és egyetlen, egyetemes Egyház az elsődleges, megelőzi még a teremtést is, „*praeexistens*”, hiszen a teremtés célja öröktől fogva az ember üdvössége.⁶⁰ Történelmi szempontból is az összegyház az első, hiszen pünkösdkor a minden népből odasereglettek kapták meg a Szentlelket: az összegyház előbb jött létre, mint a helyi egyházak, amelyek aztán az összegyházból születtek. A II. Vatikáni Zsinat formuláját („*ecclesia in et ex ecclesiis*”) ezért elválaszthatatlannak mondja a dokumentum e másik kijelentéstől: „*Ecclesiae in et ex Ecclesia*”.

Az állítást többen bírálták, mondván, hogy ez nem felel meg a LG 23-ban felállított egyensúlynak. A legjelentősebb közülük Walter Kasper, aki egyetért ugyan az „*Ecclesiae in et ex Ecclesia*” formulával, de végkövetkeztetése, hogy „az egyetlen Egyház kezdettől fogva a helyi egyházakban és azokból állt fenn”.⁶¹ Vitájuk részletezése messze vezetne, végeredményben azonban Ratzinger elfogadta Kasper megfogalmazását: „a helyi egyház és az egyetemes Egyház kölcsönösen egymásban vannak: perichoretikusan átjárják egymást”.⁶²

KONKLÚZIÓ: EUCHARISZTIKUS EKKLÉZIOLÓGIA

Áttekintve a zsinat ekkleziológiáját az előzményektől mai recepciójáig, a végeredményt (és talán a továbbfejlődés irányát is) egyetlen kifejezésben foglalhatjuk össze: Az Egyház Krisztusnak az Eucharisziából táplálkozó teste. Amikor tehát a hívek az Eucharisziát magukhoz veszik, ténylegesen belétestesülnek Krisztusba, a főbe, Krisztus valóságos testévé, egyházzá válnak. Ratzinger megfogalmazásában: Krisztus eucharisztikus és egyházi teste – a két valóság nem azonos ugyan egymással, de lényegük szerint összetartoznak. Az Egyház az eucharisztikus lakomából épül egyházzá; az Eucharisztia hatása, hogy az embereket Krisztus testévé gyűjtse össze az Úr Lelke által. „Ha az Eucharisztia tana nem

⁶⁰ *Lettera „Communio notio” su alcuni aspetti della chiesa intesa come comunione*, LEV, Vatican, 1994.

⁶¹ WALTER KASPER: *Mein eigener Weg in die Ekklesiologie*, i. m. 43skk.

⁶² JOSEPH RATZINGER: *The Local Church and The Universal Church*, *America*, 185 Nr. 16, 19.11.2001, 7skk.

kapcsolódik az Egyház közösségéhez, akkor éppúgy eltéveszti a lényegét, mint az az ekkleziológia, amely nem az eucharisztikus középpontjából épül fel.”⁶³

Napjainkban ez az eucharisztikus ekkleziológia foglalja össze a legteljesebben a zsinati egyháztant. Ennek jele II. János Pál enciklikája 2003-ban (*Ecclesia de Eucharistia*), az Eucharisztia évéhez kapcsolódó 2005-ös püspöki szinódus, amelynek témája *Az Eucharisztia: az Egyház életének és küldetésének forrása és csúcspontja*, majd 2007-ben XVI. Benedek pápa apostoli buzdítása, a *Sacramentum caritatis*.

Az enciklika és az apostoli buzdítás egymásra épül. A szentháromságos Isten nekünk ajándékozza magát a megtestesülésben, majd Jézus kereszthalála és feltámadása által, aki halálát a szeretet aktusává tette, és az Utolsó vacsorán véglegesen és visszavonhatatlanul övének adta magát. Szentségi módon megörökített áldozata az Eucharishtiában jelenvalóvá lesz. Az eucharisztikus ajándékkal Krisztus magát az isteni életet közli velünk. Akik magukhoz veszik őt, azok hasonulnak hozzá, egyesülnek vele, Krisztus testévé válnak. Ennek az egységnek következtében viszont eggyé válnak egymással is. Így jön létre az Egyház communiója. Az Eucharisztia egyesít bennünket Jézus önátadásának aktusával. Részesei leszünk önátadása dinamikájának, amely elindítja a valóság átalakulásának folyamatát. A keresztény lét lényege szerint eucharisztikus, az önátadásban és a szeretetben.

Mindkét dokumentum utal az Eucharisztia – és vele az Egyház – eszkatologikus dimenziójára is. „Az Eucharisztia eszkatologikus irányultsága kifejezi és megerősíti a közösséget a mennyei egyházzal.”⁶⁴ Ez indításokat ad történelmi utunkhoz, fokozza bennünk a jelen Föld iránti felelősségérzetet, ugyanakkor viszont elővételezi a végső lakomát: az örök Szombat felé irányul. Még zárándokok vagyunk, de a hitben már részesedünk a feltámadott élet teljességében. „Az eucharisztikus lakoma számunkra a végső lakoma elővételezése.”⁶⁵

⁶³ JOSEPH RATZINGER: Die pastoralen Implikationen der Lehre von der Kollegialität der Bischöfe, in *NVG*, 218. Vö. *TW*, 275.

⁶⁴ II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Ecclesia de Eucharistia*, Szent István Társulat, Budapest, 2007, 19.

⁶⁵ XVI. BENEDEK PÁPA: *Sacramentum caritatis*, Szent István Társulat, Budapest, 2007, 31.